

Enric Querol Coll, *Cultura i lletres a Tortosa (1700-1821). Llums i contrallums*, Benicarló, Onada Edicions, 2022, 255 p., ISBN: 978-84-18634-80-2.

La història de la literatura catalana presenta encara diversos angles morts, sobretot en l'època moderna, i dins aquesta, el segle XVIII ha estat sempre el que ha quedat més lluny de l'atenció de la crítica. Entre els factors que expliquen aquesta situació hi ha la castellanització intensa de la cultura escrita, els resultats cada vegada més discrets d'una literatura de creació ancorada en els models estètics i epistemològics del Barroc —esgotats, i que ja no servien per explicar la realitat d'un segle en el qual es va ensorrant l'Antic Règim i les idees de la Il·lustració s'escampen per Europa com una taca d'oli— i l'auge dels gèneres que podem anomenar de no-ficció (l'assaig, la literatura filosòfica, política i científica, la historiografia, etc.), els quals durant força temps van gaudir de poca predicació entre una crítica literària que, durant bona part del segle XX, es va interessar majoritàriament per la narrativa, la poesia i el teatre. En el cas concret del Principat, a tot això s'ha d'afegir el fet que s'ha tendit a identificar la vida literària del país amb la del cap i casal, tant per la importància de la Reial Acadèmia de Bones Lletres com pel fet que les principals plomes del període (Tagell, Eura, Puig i el Baró de Maldà) són barcelonines i/o tenen una obra estretament vinculada amb la realitat de la ciutat.

Partint d'aquestes consideracions, no podem començar aquesta ressenya sinó celebrant l'arribada del nou llibre d'Enric Querol, sens dubte, el gran especialista en la literatura que es produeix durant l'edat moderna en tota la franja de les Terres de l'Ebre, els Ports i el Maestrat, enclavament entre els tres territoris continentals de l'antiga Corona. *Cultura i lletres a Tortosa (1700-1821)* és la culminació d'un projecte investigador ampli, ambiciós, exhaustiu i de llarg recorregut, dedicat a la recuperació del patrimoni literari de la Tortosa dels segles del Renaixement, el Barroc i la Il·lustració. Aquest projecte havia arrencat amb un treball bibliogràfic de base, imprescindible, que cobria tot el període —*Tortosa, república literària, catàleg biobibliogràfic d'obres i*

autors anònims (1475-1800) (1999)—, va continuar amb una tesi doctoral centrada en el segle XVII —*Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'Edat Moderna* (2006)— i es completa ara amb aquest volum enfocat a l'estudi del segle XVIII.

Tal com es desprèn del mateix títol, no som davant d'un manual d'història de la literatura, sinó d'un estudi sobre la cultura escrita del moment estudiat, un plantejament especialment encertat si tenim present la forma com es concep, a l'època, el fet literari. Ho aclareix Querol al prefaci, citant paraules d'Eulàlia Duran: «per als intel·lectuals del Set-cents, literatura equivalia simplement a tota mena d'escrits científics, literaris o erudits» (p. 14). Per tant, no hauria tingut cap sentit restringir l'àmbit d'estudi a la literatura de creació. El mateix Querol arrodoneix el plantejament especificant que l'objectiu del llibre és «explicar les dinàmiques i intercanvis culturals, destacar les produccions més rellevants i mostrar les tendències més productives» (p. 14). Per aconseguir-ho, primerament, l'autor imposa un marc cronològic que va de l'inici del segle XVIII fins a l'any 1821, data que es justifica amb dos arguments convincents: 1) tancar a 1800 hauria impedit completar la visió d'alguns autors i d'alguns fenòmens que existeixen a cavall dels dos segles, i 2) el 1821 es produeix una epidèmia de grip que acaba amb una part important de les elits culturals i polítiques del moment.

El volum s'estructura en deu capítols. Als cinc primers es descriuen les infraestructures culturals i l'ambient intel·lectual de la ciutat, i es dona notícia de l'activitat literària de l'Església i els professionals liberals, dos sectors especialment prolífics, sobretot en els gèneres de l'assaig, la literatura científica i, és clar, la religiosa. En canvi, els capítols 5 a 10 es focalitzen en els que havien estat els grans gèneres literaris fins ara: historiografia, poesia, narrativa, literatura política i teatre.

El primer capítol analitza l'impacte que tingué l'ocupació borbònica sobre el món de la cultura, i es constata com, tot i el tarannà generalment conservador dels ocupants, l'arribada de personal religiós, polític i administratiu procedent de Castella i d'altres indrets, va ser una de les principals vies d'entrada d'idees de la cultura il·lustrada a la ciutat. El segon capítol retrata les infraestructures culturals més tangibles: l'ensenyament i la impremta. Querol repassa el paper de les institucions municipals i els ordes religiosos en el primer dels afers i remarca el sotrac que suposà l'expulsió dels jesuïtes l'any 1767. També ressegueix la sort del Reial Col·legi de Sant Domènec i Sant Jordi, un centre universitari que fins a la Guerra de Successió havia actuat com a pol d'atracció d'estudiants universitaris d'Aragó, València, Catalunya i Balears, i que, després del conflicte, si bé no va arribar a ser clausurat en favor de Cervera com la resta de centres universitaris del Principat, sí que veié seriosament limitat el seu marge d'acció. Quant a la impremta, es constata que la ciutat n'estigué mancada durant més d'un segle, des de la mort del tipògraf Pau Bori, l'any 1656, fins a la represa protago-

nitzada per l'impressor Josep Cid, l'any 1779. Aquest cobrí el període comprès entre aquest any i la seva mort, durant l'epidèmia de febre groga de 1821, i Querol presenta una anàlisi i una relació exhaustiva de tota la producció impresa que se li coneix.

Els capítols 3 i 4 estan específicament dedicats a analitzar el paper de l'Església en la producció de cultura escrita, i constitueixen la part més extensa del llibre. Querol repassa els principals títols i autors, i fa una descripció de les obres, de vegades força detallada, molt útil perquè moltes són pràcticament desconegudes. La divisió en dos capítols respon a la divisió en dos grans sectors de l'Església del moment, el conservador i el progressista. En el costat del primer, hi trobem la literatura dedicada a les devocions populars, així com la presentació de les *Reflexiones sobre los diálogos de Despuig*, d'Antoni Gil de Federic, una obra amb format de diàleg clàssic que, tot i restar inacabada i no assolir un grau d'elaboració teòrica i literària comparable al de Despuig, palesa la coneixença de la tradició literària local i l'entroncament, des d'un món ja incipientment neoclàssic, amb el gènere del diàleg renaixentista. També s'analitzen dos gèneres de gran importància: el sermó («[...]considerat, junt amb el teatre, el fenomen de masses per excel·lència de l'edat moderna i un dels principals moduladors d'opinió», p. 85) i les cartes pastorals, les principals eines dialèctiques de l'Església per intentar combatre —com més avança el segle, amb menys efectivitat— l'adveniment de les modes i els costums forans, i la influència dels filòsofs i de les lectures liberals i il·lustrades —sobretot franceses— que menyscabaven lentament els fonaments de l'Antic Règim.

El quart capítol mostra la cara més il·lustrada de la institució eclesiàstica. Per aquesta banda, afloren les connexions amb els *novatores* valencians —un dels nuclis més genuïns de pensament il·lustrat de la península—, que es concreten, sobretot, en el pas d'un dels germans Maians, Joan Antoni, per l'ardiaconat de Tortosa. Amb tot, potser resulta més interessant descobrir els primers intents d'historiografia crítica (Josep Navarro, Josep Beltran, etc.), les primeres propostes tècniques per evitar els estralls de les recurrents riuades de l'Ebre (García de Zamora) i les aportacions en àmbits tan diversos com la política (Josep Roset) o les llengües semítiques (José Banquerri i Francesc Orchell). Es visualitza, així, una àmplia galeria de clergues d'alt nivell intel·lectual, amb un gran ventall d'interessos i ben connectats amb les elits i les institucions culturals de València, Barcelona i Madrid. Val a dir que retrobem perfils relativament similars dins la societat civil, objecte del capítol 5, en professionals liberals i membres de la baixa noblesa que difonen textos sobre millores en la gestió del riu —realització de canalitzacions per a reg i navegació, construcció de sènies, etc.— i mesures per a fomentar el desenvolupament agrícola de la zona. No hi manquen tampoc les propostes per a la creació d'institucions assistencials per als més desfavorits,

ni les aportacions en l'àmbit de la medicina —l'ús de les aigües medicinals de l'horta sud de Tortosa—, la química —l'obtenció de magnesi per a aplicacions mèdiques— i, per bé que menys importants, els escrits, més divulgatius que tècnics, sobre aspectes com la milícia, el dret, el comerç o la música.

El capítol 6 està íntegrament dedicat a la historiografia, i reflecteix les vacil·lacions d'una disciplina que, tot i començar a incorporar tècniques pròpies del criticisme il·lustrat, acusa encara sovint la manca de rigor en la tria i l'ús de les fonts pròpia d'èpoques anteriors. Pràcticament tots els títols presentats són obres incompletes, en castellà i filoborbòniques. Tot amb tot, són d'interès les anònimes *Noticias de la fidelíssima y ejemplar ciudad de Tortosa desde el año 1716 hasta el de 1294* i la que possiblement sigui una de les obres més importants i sòlides del segle a la ciutat, la fragmentària *Historia de la Ciudad de Tortosa y de la región Ilergavonia*, d'Antoni Cortés, membre de l'Acadèmica de Bones Lletres de Barcelona, arxiver del capítol tortosí i l'historiador més destacat de Tortosa en aquest període.

Al capítol 7, Querol constata la total absència de poesia lírica, així com el fet que durant el segle XVIII Tortosa no disposa de cenacles poètics actius, i per això les mostres poètiques conservades són molt escasses. L'autor espigola en la producció poètica derivada de l'activitat de les acadèmies literàries (d'esfera supralocal), les solemnitats religioses i civils i la poesia escolar i conventual. L'extensió del capítol —el més breu del llibre— ja reflecteix la pobresa dels resultats obtinguts, que són, en la pràctica totalitat, composicions de circumstàncies en llengua castellana, sovint pensades per tenir una durada efímera i essencialment continuadores d'una estètica barroca en declivi. Un panorama que s'assembla força al de la narrativa, objecte del capítol 8, que revela una manca total de productes de ficció, fora de la pintoresca *El tío Gil Mamuco*, de Francesc Vidal i Cabasés, obra satírica imitadora del Quixot que té com a blanc de la crítica l'oci, el joc i la ignorància d'alguns sectors de la societat. A falta de novel·la, la major part de la narrativa de l'època s'articula a través de les relacions de successos, gènere popular per antonomàsia. Solen tenir un to més seriós i informen de victòries militars o de commemoracions religioses o reials, sempre amb una clara intenció propagandística. Potser per això crida l'atenció, per la seva excepcionalitat, el cas d'una curiosa relació anònima en clau paròdica d'un tema gens risible com és la riuada de 1743, en què el riu és presentat com un personatge amb entitat pròpia que pretén conquerir la ciutat.

Entre la literatura d'idees i la narrativa, hi ha tot un ventall de subgèneres de literatura política i de propaganda, al qual es dedica el capítol 9. L'absència pràcticament total d'escrits de la Guerra de Successió contrasta amb l'abundor de publicacions dels primers anys del segle XIX. El llibre proporciona una completa relació de

pamflets, proclames, fulls volanders, cròniques de guerra, cobles i textos ideològics que reflecteixen, primer, les crides a la mobilització, la resistència i l'enfrontament contra el francès, després l'ocupació i l'alliberament i, finalment, els conflictes entre absolutistes i liberals que polaritzaran la societat tortosina un cop acabada la guerra.

El capítol 10 serveix per identificar els quatre grans focus d'activitat teatral de la ciutat: els centres docents —l'Estudi de Gramàtica i els Reials Col·legis—, l'Església, l'hospital de la Santa Creu —que gestionava el pati de comèdies municipal— i els gremis. Les dades positives en tots quatre àmbits, però, són més aviat migrades; no presenten sorpreses ni permeten parlar de repertoris ni de tendències dramaturgiques concretes, només constatar els intents, per part de l'Església, de prohibir la dramaturgia religiosa més popular, la contractació esporàdica de companyies de còmics castellans a la Santa Creu i la continuïtat del paper dels gremis com a pilars de la festa i la dramaturgia urbana (el Corpus i altres celebracions reials i religioses amb un important component popular).

Al llarg del llibre, Querol combina la descripció contextual amb la notícia biogràfica i la ressenya d'obres fins ara majoritàriament desconegudes, o que, en tot cas, guanyen interès situades en relació amb el context cultural que les va engendrar. Es dona notícia de tota producció escrita, independentment de la llengua i l'origen dels autors implicats, sempre amb el benentès que tots ells tenen una relació directa, més o menys intensa, això sí, segons el cas, amb la ciutat de Tortosa. Pel seu format, el volum és més aviat una obra de consulta, però per l'estil de Querol, és proper i fluid, sense deixar mai d'ésser precís, de manera que es fa llegidor fins i tot en les parts que puguin resultar d'un interès més especialitzat. L'estructura del llibre és efectiva, tot i que inevitablement alguns noms es repeteixen en diverses parts del volum perquè es prodiguen en gèneres distints. Querol ja adverteix d'aquestes situacions al prefaci, i val a dir que queden resoltes amb solvència per mitjà d'un bon sistema de remissions internes. Finalment, cal valorar positivament el fet que Querol identifica la presència d'uns temes recurrents, locals, que es van repetint al llarg del segle: «...el tema de les riuades, la historiografia local o la devoció per la relíquia de la Cinta són tensionats i refosos una i altra vegada a la llum de les noves tendències contrareformistes, crítiques o il·lustrades» (p. 27).

A parer nostre, l'interès global del llibre és molt elevat, ja que ens situa en un context poc conegut i important de conèixer: una cruïlla d'epistemes —aiguabarreig entre la lenta descomposició de l'episteme barroca i l'encara més lenta consolidació de la il·lustrada— que s'esdevé dins una cruïlla territorial, aquesta Tortosa que manté lligams culturals —i també polítics i econòmics— constants amb València, Barcelona, Saragossa i la Cort de Madrid. Tant de bo disposéssim d'estudis semblants, en qualitat,

rigor, abast cronològic i quantitat d'informació, per a altres ciutats que, com Tortosa, durant tota l'edat moderna vertebraren el desenvolupament literari i cultural del país més enllà de les capitals de cada un dels territoris de l'antiga Corona, ja que, segurament, el seu paper en tota aquesta etapa va ser força més important del que fins ara hem pensat. O almenys això convida a pensar el nou treball de Querol.

MARC SOGUES MARCO
Universitat Oberta de Catalunya
msogues@uoc.edu
ORCID 0000-0001-5375-2298